

NAGY Janka Teodóra
tanszékvezető egyetemi tanár
PTE KPVK

DOI: 10.15170/ DIKE.2018.02.01.05

Adatok a polgári jogintézmények kialakulásához: a szociális gondoskodás tradicionális és modern formái a bonyhádi zsidó közösségben¹

Details towards the Evolution of Civil Legal Institutions: the Traditional and Modern Forms of Social Care in the Jewish Community of Bonyhád

The study wishes to contribute to the examination of the evolution of civil legal institutions mainly by reviewing the traditional and modern forms of social care developed in the Jewish community of Bonyhád. Based on historical and archival sources it presents those forms of social caregiving from the 18th century until the World War I that also became incorporated into modern law evolving after the Austro-Hungarian Reconciliation. Based on a local practice, the study wishes to draw attention to how the Chevra Kadisa, the earliest dominant scene of caring for the poor and vulnerable in the Jewish religious communities became the predecessor of major legal institutions (societies, associations) of the civil society developed in the modernisation process of the 19-20th centuries.

Keywords: *civil legal institutions, traditional and modern, Chevra Kadisa, Jewish religious communities, fundamental rules of societies and associations, social care, Bonyhád*

A tanulmány a polgári jogintézmények kialakulásának vizsgálatához elsősorban a szociális gondoskodás bonyhádi zsidó közösségben kiforrott tradicionális és modern formáinak áttekintésével kíván hozzájárulni. Történeti és levéltári források alapján mutatja be a szociális gondoskodás azon formáit a 18. századtól az első világháborúig terjedő időszakban, amelyek a kiegyezést követően kiépülő modern jogrendbe is beillesztésre kerültek. Arra kívánja felhívni a figyelmet egy helyi gyakorlat alapján, hogy a *Chevra Kadisák*, mint a zsidó hitközségekben a szegényekről, elesettekről történő gondoskodás legkorábbi színterei, miként váltak a 19–20. századi modernizáció folyamatában kialakuló polgári társadalom meghatározó jogintézményeinek (egyletek, társulatok) előképeivé.

1. A bonyhádi zsidó közösség

A bonyhádi zsidóság² történetéről, emlékeiről, a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz figyelmére is számot tartó közösségi szokásrendjéről egy több nemzetiségű, döntően a kulturális diverzitást értéként tételező település történetében elfoglalt helyéről, emlékeiről éppen e folyóirat hasábjain megjelent tanulmányomban már részletesen szóltam.³ Az ott megfogalmazott összegzés

¹ A tanulmány az OTKA K 109191. sz. kutatás támogatásával készült.

² Amely hosszú ideig a budai, a pozsonyi és a pápai után a negyedik legjelentősebbként számon tartott hitközséggé vált.

³ NAGY, Kulturális diverzitás 51–65.

legfontosabb megállapításait kiemelve kívánom felvázolni annak a közösségnek a történetét, amely tradicionális szociális gondoskodási gyakorlatát elemezve fogalmazódik meg a kérdés: gyakorolt-e hatást, s ha igen, milyen módon a modern állami gondoskodás előképének tekinthető segélyező és jótékonyági egyletek, társulatok szabályozására és működésére a zsidó hitközségek szociális gyakorlata.

A dél-dunántúli Völgyesség központját, Bonyhádöt a török kiűzését követően etnikai, nyelvi és vallási sokszínűség jellemezte: 1721-től az ország különböző részeiből érkezett katolikus és református magyarokkal telepítették be, 1724-től pedig katolikus és evangélikus német telepesek érkeztek kisebb csoportokban. Bonyhád zsidók lakosait az 1741-es összeírás említi először, de vannak adatok zsidók jelenlétére már a 17–18. század fordulójáról is.⁴ A bonyhádi zsidók a 18. század második felében több hullámban, de alapvetően a Habsburg Birodalomból, illetve annak örökös tartományaiából, többségükben (50%) a morva-cseh területekről jöttek.⁵ A kibocsátó helységek között elsősorban morvaországi (Altort, Austerlitz, Bisencz, Boskowitz, Bürnitz, Eisgrub, Góding, Nikolsburg, Ostrava, Trebitsch) és csehországi településeket találunk (Bitschof, Barmal, Audlup, Nahod, Polnau, Prága, Prossnitz, Ranschburg) és néhány lengyel települést (Kamenetz, Conskanolje, Lublin, Vengaroff).⁶ Bonyhádön – amely kellő közelségben volt a mind nagyobb vonzerőt jelentő baranyai és délvidéki piackörzetekhez, viszont elég távol a zsidók letelepedését/éjszakázását tiltó pécsi püspökség területétől – 1741-ben 4, 1746-ban 41, 1759-ben 149, 1759-ben 149, 1787-ben 284, 1820-ban 1.631, 1854-ben pedig 1.563 tagja volt az 1746-ban megalakuló zsidó hitközségnek, amelynek első rabbija *Jibok Spitz* volt.⁷

A gyors létszámnövekedést magyarázza az említett demográfiai vákuum, az egyébként is zajló népességváltás illetve újrendeződés folyamata a török alól felszabadított területen, így Bonyhád és környékén a 18. században. A nyugati típusú, német kultúrkörből érkező zsidóságot a német telepesekkel nemcsak a nyelv kötötte össze, hanem a már meggyökeresedett, de még nem tősgyökeres völgyeségi svábok is megkönnyítették az új környezetbe való beilleszkedést. Egy többnemzetiségű környezetben pedig immár harmadik közösségként könnyebben elfogadtatták/elfogadták vallási és nyelvi különbözőségüket.

A bonyhádi zsidók jól beilleszkedtek a kialakuló térségi etnikai munkamegosztásba is: a nagyobb arányban katolikus, kisebb részben református magyarok kizárólag földművelésből éltek, a svábok földművelésből és háziiparból. Terményeik, termékeik értékesítését felvállalva a bonyhádi zsidók (a zsidó családfők 50%-a kereskedelemmel foglalkozott az 1808. évi népesség összeírás szerint) betöltötték azt az űrt, amely az itt élők gazdasági tevékenységében keletkezett. Megtalálták helyüket komplementer tevékenységük révén a terület társadalmi-gazdasági struktúrájában is. Kedvező helyzetet teremtett, hogy Bonyhád földesurai, a Perczelek és a Kliegelek felismerték, hogy

⁴ VÖRÖS, Bonyhád; EGYED, Bonyhád 3. 7. lábjegyzet; KNÁBEL, Geschichte; EISNER 1965.

⁵ A Bonyhádön letelepedők másik felét azok a magyarországi és környékbeli zsidók jelentették, akik szintén elsősorban a *Mária Terézia* által igazgatott Habsburg Birodalom polgárai voltak, legfeljebb már némi helyismerettel rendelkeztek az újra benépesedő *Swäbische Türkei* területén.

⁶ SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1867-ig; SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1944-ig.

⁷ Conscriptio Judaeorum Comitatis, Tolnae 1746. július 6.; SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1867-ig 148. *Eisner János* már 1703-ból említi ugyan sírkövet a régi, később neológ temetőből, de a folyamatos jelenlét kezdőidőpontjaként a szakirodalomban 1741 az elfogadott. EISNER, A bonyhádi 12.; EGYED, Bonyhád 7.; KNÁBEL, Geschichte; BLAU, Bonyhad; BÜCHLER, A bonyhádi; NAGY, Néprajzi; KACZIÁN, Egyesületek.

az ideérkező zsidók gazdasági és kereskedelmi tapasztalatai az adott időszak gazdasági modernizációja, a majorsági gazdálkodás időszakában rendkívül jól hasznosíthatóak, illetve a földesúri jogosítványok és haszonvételek számukra bérbeadása gyorsan megtérülő gazdasági haszonnal jár.⁸

A döntően morva és cseh területekről érkező fiatal zsidók egy része azért indult útnak, mert III. Károly 1726-ban kibocsátott rendelete az örökös tartományokban megtiltotta, hogy a zsidó családoknak egynél több tagja házasodjon, vagy önálló háztartást vezessen. A már mezőváros Bonyhád felekezetiént deklarált, de ténylegesen a gazdasági, társadalmi és a politikai egyensúly megőrzése érdekében 1799-ben egyezség született a földesurak és a zsidó hitközség között, hogy nem adnak ki további letelepedési engedélyt. Ezzel egy homogén nyugati (német, morva) gyökerű zárt zsidó közösség konzerválódott Bonyhádon.⁹

A bonyhádi zsidóság gazdasági erejével párhuzamosan nőtt a hitközség lélekszáma, amely 1820-ban volt a legnagyobb (1.631 fő). Később a mobilitást a zsidók számára engedélyező 1840. évi XXIX. törvény, majd a zsidók emancipációjáról rendelkező 1867. évi XVII. törvény következményeként ez a létszám stagnált, később a zsidók számára is megnyíló urbanizációs színterek, a polgárosodás, a modernizáció kínálta életlehetőségek kiszélesedése miatt rohamosan csökkent. A bonyhádi zsidóközösség életében fordulópontot jelentett az 1868. évi zsidó hitfelekezeti kongresszus, amely eredményeként a bonyhádi zsidó hitközség úgy döntött, hogy a kongresszusi (neológ) irányzatot fogják követni. Mindössze 7 család tartott ki az ortodox irányzat mellett, megalapítva a településen az ortodox hitközséget. Az országos tendenciákkal egyezően vallási szokásaiban a bonyhádi nyugati típusú bevándorló zsidó közösség is a neológiát helyezte előtérbe és nyitottabb volt az emancipációs-asszimilációs folyamatokra. A bonyhádi ortodox hitközség tagjai megtartották vallásukat, fenntartották, sőt új zsinagógával és rituális építményekkel bővítették a közösségi színtereket. Az első világháborúig létszámuk megtöbbszöröződött,¹⁰ míg a neológ közösség sorra zárta be rituális épületeit, mert az asszimiláció során elveszítette a polgárosodás modernizációs folyamatában nemzetközi, országos vagy helyi közösségi szinten nagyszerű személyes karriert elérő tagjait.¹¹

2. A szociális gondoskodás tradicionális formái a bonyhádi zsidó hitközségben

A 19. században – a statisztikai munkák és országleírások fénykorában – a szerzők Bonyhád kapcsán három területileg, szervezetileg és szokásaiban is elkülönülő csoportról szóltak: a

⁸ Erről részletesen: NAGY, Kulturális diverzitás.

⁹ Ez természetesen nem jelentette a vagyoni és társadalmi differenciáltság hiányát a közösségen belül. Néhány vagyonos kereskedő mellett hamarosan kialakult a boltosok köre a batyus, házaló, iparcikkkel kereskedő szegény zsidók többsége és a bonyhádi zsidó közösség foglalkozási szempontból is viszonylag tagolt volt.

¹⁰ Az ortodox hitközség az I. világháború éveiben az alapító 7 család helyett már 100-110 családot tudhatott a tagjai között egyrészt a Bonyhád környéki falvak zsidó családjai, másrészt sajátos módon a továbbra is híres bonyhádi ortodox jesivába érkező, majd a városban családot alapító nyugat-magyarországi zsidó fiatalok által gyarapítva a létszámot.

¹¹ NAGY, Kulturális diverzitás 64. A bonyhádi zsidó közösség történetére vonatkozó legfontosabb munkák: BÜCHLER, A bonyhádi; VÖRÖS, Bonyhád; EISNER, A bonyhádi; BLAU, Bonyhád; SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1867-ig; SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1944-ig; SOLYMÁR, A bonyhádi; SZILÁGYI, A bonyhádi.

magyarokról, a németekről és a zsidókról.¹² A bonyhádi zsidóság – a döntő többségében katolikus magyarokhoz és az evangélikus németekhez hasonlóan – nemcsak a mindennapjait szigorúan meghatározó vallási szokások, életvitel és gondolkodásmód révén különült el, hanem a másik két közösséggel egyezően önálló igazgatási szervezettel is rendelkezett. „*Vagyon Törvényházok, Birójok, Kisbirójok, Eskütjeik, Jegyzőjük, éjjeli Vigyázójok.*” – tudósított 1823-ban *Egyed Antal*.¹³ A vitás ügyeket Bonyhádon mindenki saját közösségén belül intézte el. Leggyakrabban a rabbihoz fordultak peres ügyekben és akár egészen köznapi, a külső szemlélő számára talán jelentéktelennek tűnő esetekben is.¹⁴ Fenyítő jogú zsidóbíró is működött Bonyhádon, de tevékenységére vonatkozóan sajnos csak töredékes adataink, közvetett tudósításaink vannak.¹⁵

A bonyhádi zsidó hitközség tagjainak mindennapjai szigorúan meghatározták a vallási normák. Sajátos vonást jelentett a vallási és közösségi élettel, a szigorú vallásgyakorlással összefüggő speciális tisztségviselők köre. Ilyen volt már a 19. században a rabbi,¹⁶ a dajjan, a kántor, a metsző, a templomi énekes, a tanító, a templomszolga, a fürdőgondnok és a hajnali költögető.¹⁷ A visszaemlékezések, a történeti és levéltári források mellett a bonyhádi zsidóság története szempontjából figyelemre méltóak a hitközség közösségi épületei. Ezek nagy számában az anyagilag gyarapodó közösségi tagok hozzájárulásai mellett a településen fontos szerepe volt a földesúri támogatásnak is.¹⁸ Az első imaház az 1745 – 1768 között Bonyhádon rabbiként működő nikolsburgi R. *Jichok ha-Lévi Spitz* (*Jichak Spitz*) építtette 1764-ben.¹⁹ A folyamatosan gyarapodó közösség mind gyakrabban hangoztatott zsinagóga építési terveit felgyorsította az a szomorú esemény, hogy az 1794-es tűzvész során elpusztult az istentisztelet és imaalkalom helyszínéül szolgáló épület, a lángok martalékává váltak a hitközség kegytárgyai. Az új zsinagóga építése, amelyet 1868 után a neológ (kongresszusi) hitközség használt, 1795-ben kezdődött.²⁰ Az ortodox zsinagóga 1924-ben épült, és 1955-ben még naponta imádkoztak benne.²¹

A bonyhádi hitközségben már az 1746 – 1748 – 1754. évi, majd az 1784. évi összeírásban is találkozhatunk az alapfokú zsidó vallási ismereteket nyújtó iskolákra illetve tanítókra utaló

¹² *Egyed Antal* összeírása szerint 1820-ban az akkor 4.709 lakosából 1.631 zsidó, 1.586 katolikus, 1.132 evangélikus, 360 református, 1854-ben *Fényes Elek* 1.566 katolikus, 1.563 zsidó és 1.482 evangélikus lakosról szól a mindössze 262 református mellett.

¹³ EGYED, Bonyhád 9.

¹⁴ Erre példákat közöltem: NAGY, Kulturális diverzitás 52–55.

¹⁵ EISNER, A bonyhádi 95.

¹⁶ „*Rabbinusukat jól fizetik s betsben tartják. Ennek kötelessége minden hónapban legalább egyszer prédikálni. Házánál a Talmudot rendszerint tanítani, a Házások közt támadott pereket elgázítani, őket összebékéltetni, vagy ha szükséges elválasztani, néha örökre is, a Törvény és Fenyíték megtartására ügyelni, a házasulandókat összeadni, kétes esetekben valamely állat szabados vagy tilalmas megebetését elbatározni. A környülmetlés nem az ő dolga, ezt abboz értő Vének viszik végbe (...)*” EGYED, Bonyhád 7.

¹⁷ SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1867-ig 181; EGYED, Bonyhád 7.

¹⁸ A *Kliegel* és a *Perczel* család először épületet adott bérbe a megtelepedett zsidók számára imaház céljára, majd területet és támogatást nyújtott az új zsinagóga építéséhez. A *Perczelek* 1814-ben lehetővé tették, hogy a hitközség épületet vásároljon rituális fürdő, elemi iskola és szolgálati lakás céljára. Lásd: SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1867-ig 185.

¹⁹ SZABÓ, A bonyhádi.

²⁰ Az új zsinagógát 1795-ben kezdték építeni: a tarcali után (1779) a második legkorábbi (1795 – 1796), a mádival (1795 – 1798) azonos időszakból származó műemlék. A feljegyzések szerint a hitközség tagjai maguk faragták a köveket, a pallérok és a munkások is a bonyhádi hitközség tagjai voltak.

²¹ Jelenleg szintén magántulajdonban van, bútorraktárnak használják.

bejegyzésekkel,²² 1868-tól pedig a neológ és az ortodox hitközség egyaránt működtetett 6-6 osztállyal népiskolát. Ezek mellett több magánkézben lévő zsidó elemi iskoláról (*béder*) tudunk Bonyhádon, ahol a betűvetést és az olvasást tanították (1851-ben pl. 12 található a városban). Rendkívül jó híre volt a hitközség által fenntartott bonyhádi Talmud iskolának is (*jesiva*), ahová Kolozsvárról, Szatmárról, Dunaszerdahelyről, Pozsonyból, Bécsből is érkeztek a nagytudású bonyhádi rabbikra kíváncsi diákok. A bonyhádi *jesiva* bejárati ajtajánál elhelyezett kőtábla szerint az 1795-ben épített zsinagóga mellett álló épületet „*Tóratanulás és ájtatoskodás céljára*” adományból építették 1801-ben. Az épület a hitközség kettéválása után neológ népiskola lett, később a *béder* és a *jesiva* ortodox irányítás alá került, az ortodox hitközség *béderjében* továbbra is 6-8 tanító oktatta a különböző korú gyermekeket.²³

A zsinagóga közelében volt a rituális fürdő (*mikve*), amely meglétét már *Egyed Antal* is megemlítette 1823-ban: „*A zsidóknak derék fürdőházok tavaltól fogva, két emeletre, hol a közönséges asszonyok-mártóján kívül, hat kád vagyon a fürödni akarók alkalmatosságára.*”²⁴ Az 1920-as években a neológ hitközség mikvéjét megszüntették, a továbbiakban térítés ellenében ők is az ortodox fürdőt használták.

Mindkét felekezett rendelkezett maceszsütödével, ahol a húsvéti kovásztalan kenyeret készítették. A neológ hitközség azonban a harmincas években már nem újíttotta fel a sajátját, hanem a budapesti hitközségtől szerezte be az ünnepi ételt.²⁵ Az ortodox hitközség maceszsütödéjének újjáépített épülete viszont a mai napig megvan.

Bár a legkorábbi sírkövet 1703-ra, illetve 1726-ra datálták, a szakirodalom abban ért egyet, hogy a régi zsidótemető 1768 előtt jött létre.²⁶ A halottasházat, amely mai is ott áll Bonyhádon a régi (utóbb neológ) zsidó temető Vörösmarty téri bejáratával szemben, 1793-ban építették.²⁷ A zsidók sajátos helyzetét tükrözi Bonyhádon az is, hogy az országos gyakorlattól eltérően temetőjük nem a településen kívül, hanem közvetlenül a katolikus temető mellett, attól egyetlen fallal elválasztva helyezkedik el.²⁸ Figyelemre tart számot, hogy a temető-kert elején van egy sír külön elkerítve: a szájhagyomány azt tartja, hogy a perlekedő tagot a hitközség és a *Chevre Kadisa* csak a

²² A zsidó hitközségekben a kisgyermek három éves korában kezdte elsajátítani a héber ábécé betűit. „*Ötéves korban kezdő a gyerek tanulni a Bibliát. Tízéves korban a Misnát. Tizenhárom évesen köteles a parancsolatokat betartani (bár micvá). Tizenöt évesen a Talmudban búvárkodik (...).*” (Misna)

²³ A Bonyhád, Vörösmarty u. 24. sz. házban a két világháború között az agg *Ausch Izák* és a javakorabeli *Márkus József* kereskedők magánjesivát tartottak fenn.

²⁴ EGYED, Bonyhád 7. Hozzáfűzi később: „*Feljebb említette, hogy a Zsidó községnek Bonyhádon fürdőháza vagyon. Itt az a hely, hol tisztulások után a Zsidó Asszonyok megmártják magokat. Egészen le kell a víz alá bukniok, úgy hogy a víz a fejük felett elcsapjon, s ezt edig a legkegyetlenebb téiben is, fagyos vízben minden hónapban tenniük kellett. Most már ezt a vizet is melegítik.*” EGYED, Bonyhád 9.

²⁵ EISNER, A bonyhádi 105.

²⁶ Épült *Moshe Jichák* és felesége *Eszter* adományából. EISNER, A bonyhádi; VÖRÖS, Bonyhád. EGYED, Bonyhád 10. „*Meghalván valaki közjülik, egy arra rendelt deszkára fektetik és megmossák. Azután tiszta fejebe öltöztetik és még lepedőbe is takarogatván így a Szent Mihály lován fekete posztóval béronva a temetőbe viszik. Mind a két nemen levők a nőket, de asszonynak a férfi temetését követni nem szabad. A sír oldalai deszkázva vannak, de fenekre nintsen. Beléeresztik a holt testet hanyat egyenesen elejéngetik s rátévetvén a fedél földel behányják. Különös hogy azon Házbelieknek, honnan valaki kihal nyolc egész nap a földön kell ülniök. Semmit dolgozniök nem szabad, s enni is más házaktól kapnak.*” EGYED, Bonyhád 8.

²⁷ EISNER, A bonyhádi 49.

²⁸ Ezt a falat *Klégel Ignác* földbirtokos építette 1800-ban, amikor megengedte a zsidóknak, hogy a katolikus temetőig terjedjen a temetőjük.

parcellákon kívül volt hajlandó eltemetni.²⁹ A régi (neológ) temetőben található *Boskowitz Wolf* rabbi sírja. A különvált ortodoxok csak 1879-től temetkeztek új, a katolikustól délre fekvő temetőjükbe. A neológ hitközség tagjai 1947-ben állították fel az Emlékezés Falát a régi temetőben.

A temető udvarán 1820-ban már kórház jellegű szegényházat építettek, amelyet 1868-ban felújítottak. A neológ hitközség a 19. század második felétől működtette a sütőde szomszédságában ma is látható egykori Szeretetházat, amelyet azonban még a századforduló előtt eladtak. Ezt követően csak a metsző lakásában tartottak fenn két szobát a hozzátartozók nélküli egyedülálló rászorulóknak, akiknek ételmezéséről úgy gondoskodtak, hogy „*napokat*” ehettek a hitközség „*jószívű*” tagjainál.³⁰

3. A Chevra Kadisa, mint a szociális gondoskodás tradicionális színtere a bonyhádi zsidó közösségben

A bonyhádi *Chevra Kadisa* (Szent Egylet) előzményeiről keveset tudunk. Alapvetően az 1888. február 15-én tartott közgyűlésen elfogadott *Chevra Kadisa* alapszabály I. fejezetének 1. §-a hivatkozik előzményként a „*már 1753. évben a bonyhádi izr. hitközség kebelében fenállott betegek ápolásával és halottak temetkezésével foglalkozó egylet*”, amely „*rendeltetését és szervezetét az itt jelzett jótékony és kegyes cselekedetek nézve ezentúl is megtartja a mennyiben azok jelen alapszabályok által módosítást nem szenvednek.*”³¹ A szegény sorsú betegek szervezett gondozásával, gyógyszerzésével, a holtak eltemetésével és emléküik vallásos megőrzésével foglalkozó bonyhádi Szent Egylet megalapítását *Szilágyi Mihály* ugyanezen forrás alapján szintén 1753-ra teszi,³² *Eisner János* viszont úgy tudja, hogy *Gumprich ben Shmuel* 1754-ben fektette le a betegség, a kórházi ellátás és a halál esetére szóló gondoskodás alapelveit meghatározó új szabályokat.³³

Elgondolkodtató a bonyhádi *Chevra Kadisa* korai datálása, amely a morvaországi Nikolsburgból érkezett, már az 1746. évi megyei összeírás szerint is Bonyhádon tartózkodó *Jichak Spitz* rabbi idejére esik.³⁴ Ha figyelembe vesszük azt is, hogy a bonyhádi zsidó hitközség tagjainak közel fele a morva-cseh területekről jött a 18. század folyamán, s olyan erősen kötődtek a szülőföldhöz, hogy rabbijaikat is rendszerint erről a területről választották, második rabbijuk, *Jisrael Bisencz* pedig 1770-ben egy rituális, 1777-ben egy magánjogi kérdésben *Landau Ezekiel* prágai rabbihoz fordult tanácsért,³⁵ akkor nem érdektelen röviden kitérni a prágai zsidó hitközség korai *Chevra Kadisáira*.

²⁹ EISNER, A bonyhádi 50.

³⁰ Az egykori Szeretetház ma is látható a Rákóczi u. 7. sz. alatt. EISNER, A bonyhádi 54.

³¹ A bonyhádi izr. hitközség *Chevra Kadisa* alapszabályai. 1889. NOL Tolna megyei Levéltár, 1. Bonyhádi Izraelita Hitközség Chevra Kadisájának Alapszabálya. In: Tolna Vármegye Egyesületi Alapszabályainak Gyűjteménye Bonyhád. Tolna Megyei Levéltár IV/B/423.

³² A Szent Egylet szegény sorsú betegek szervezett gondozásával, gyógyszerzésével, a holtak eltemetésével és emléküik vallásos megőrzésével foglalkozott. *Szilágyi Mihály* a bonyhádi izr. hitközség *Chevra Kadisa* alapszabályai 1888. I. pontjára hivatkozva 1753-ra teszi a bonyhádi egylet megalakítását. (TML Zsidó egyletek) SZILÁGYI, A bonyhádi 51.

³³ A *Szilágyi* által – az 1889-ben elfogadott alapszabályban jelzettekkel egyezően – 1753-ra, *Büchner* és *Eisner* által 1754-re datált *Chevra Kadisáról* ír: SZILÁGYI, bonyhádi; SZILÁGYI, Mozaikok; SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1867-ig; SZILÁGYI, Zsidóközösségek és EISNER, A bonyhádi.

³⁴ SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1867-ig 201.

³⁵ SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1867-ig 201.

A betegek ellátásáról, a halottokról és a temetkezés szertartásáról, valamint a temető és a sírok rendbetartásáról gondoskodó jótékonyági és vallásos egyletek kialakulása tekintetében megoszlanak a vélemények: vannak, akik a bibliai, mások a talmud korig vezetik vissza ezek megjelenését.³⁶ A középkori Európában az első *Chevra Kadisát Eliézer Áskenázi* alapította Prágában 1564-ben, *Juda Löw ben Becáel* prágai főrabbi pedig rendeletet (*takkana*) hozott a Habsburg birodalmon belüli kiterjesztésére.³⁷ A 17-18. században már Európa szerte ismert volt a Szent Egylet, amelynek alapszabályát Prágából az 1564., 1689., 1692., 1694., majd 1713. és 1717. éveket is belefoglalva Gabriel ben Moses Altschul 1759. évi kéziratából ismerjük. Az 1711-21 között készített kézírásos, díszített előlapú nikolsburgi *Chevra Kadisát* még a nikolsburgi születésű bonyhádi rabbi, *Jichok Spitz* és a környékről útnak induló zsidó családok is ismerhették.³⁸

A zsidóknak Bonyhádán 1754-ben már volt menhelyük és kórházuk, ahogyan működött a *Chevra Kadisa* is.³⁹ A Szent Egylet legfontosabb feladata a betegekről, szegényekről gondoskodás mellett a szent község halottainak rituális eltemetése, emléküik megőrzése és a temető gondozása volt. *Egyed Antal* 1823-ban pontosan leírja a zsidó temetkezési szokásokat: „*Meghalván valaki közülük, egy arra rendelt deszkára fektetik és megmossák. Azután tiszta fejrbe öltöztetik és még lepedőbe is takargatván így a Szent Mihály lován fekete posztóval bévonva a temetőbe viszik. Mind a két nemen levők a nőket, de asszonynak a férfi temetését követni nem szabad. A sír oldalai deszkázva vannak, de feneke nintsen. Beléeresztik a holt testet hanyat egyenesen elegyengetik s rátétetvén a fedél földdel behányják. Különös hogy azon Házbelieknek, honnan valaki kibal nyolc egész nap a földön kell ülniük. Semmit dolgozniok nem szabad, s enni is más házaktól kapnak.*”⁴⁰

Az 1754-ben szerkesztett *Chevra Kadisa* a vallási szabályokhoz és a szokásokhoz szigorúan alkalmazkodva szabályozta az egylet életét, a tagsági feltételeket, a tagok jogait és kötelezettségeit. *Büchler Sándor* még a bonyhádi *Chevra Kadisa* iratainak jó ismerőjeként említi az előjárók között *Krausz Lajos* nevét.⁴¹ *Eisner* és *Szilágyi* is hivatkozik arra, hogy a csak töredékeiben fennmaradt alapszabály egyik szakasza arra kötelezi a munkaadókat, hogy szolgáljukat és cselédjüket saját házukban két héten át ápolják, csak azután szállíthatják be a zsidó menhely- és kórházba, ahol 3 napig a jótékonyági gondnok törődik velük, tőle pedig a betegápolók veszik át a gyógyítást és ellátást.⁴²

Az európai zsidó (askenázi) világban a középkori rabbik által hozott kötelező érvényű rendeletek (takkanot) tekinthetőek az alapszabályok előzményeinek. A legkorábbi alapszabályok a zsidó községek és a *Chevra Kadisák* szabályzatai voltak, amelyeket a hitközségi és a *Chevra*-könyvekben jegyeztek le.⁴³ Ilyen könyv volt az *Ausgabe Buch* is, amely az egylet feladatairól, gazdálkodásáról nyújtott képet 1840 és 1853 között. A három átutazó szegény részére kifizetett segély, a temetés alkalmával a két sírásónak, vagy a gyógyszerári számlákra átadott összeg, az éjszakai virrasztáshoz a kávé beszerzésére, vagy az özvegy rabbiné számára történő pénzügyi kiadás

³⁶ Magyar Zsidó Lexikon, Szentegylet címszó.

³⁷ U.o.

³⁸ PUTIK – KOSAKOVA – CABANVA, Jewish customs.

³⁹ Budán már 1626-ban, Óbudán 1770-ben, Pesten 1788-ban működött *Chevra Kadisa*.

⁴⁰ EGYED, Bonyhád 8.

⁴¹ BÜCHLER, A bonyhádi 414. 1. Lábjegyzet.

⁴² EISNER, A bonyhádi.

⁴³ BARABÁS, Magyarországi 7.

éppen úgy adatokat szolgáltat a bonyhádi *Chevra Kadisa* mindennapi életéhez, mint a rabbi számára megállapított tiszteletdíj talmudi előadásáért.⁴⁴

A 19. század közepéig a Szent Egyletek alakításának engedélyezését és felügyeletét a földesúr, illetve a megye saját belügyének tekintette, miközben igyekezett visszaszorítani a központi hatalom ellenőrző tevékenységét. Ez jellemezte a bonyhádi *Chevra Kadisa* alapszabály módosítását is 1841-ben.⁴⁵ Az új egyesületek alapításának engedélyezése és alapszabályainak jóváhagyása az uralkodó jogát képezte, aki jogkörét a helytartótanácson keresztül gyakorolta.

Az 1848 – 1849. évi forradalom és függetlenségi háború után az egyesületek alakulásának és működésének feltételeit az 1852. november 26-án kelt egyleti törvény szabályozta. Megerősítette a kormány felügyeleti jogát, szükség esetén pedig egy országfejedelmi biztos kirendelését. A Helytartótanács 1868-ig e rendelet szellemében adta ki módosító intézkedéseit, amelyek az alapszabályok miniszteri jóváhagyásához kötötték az egyletek működésének engedélyezését, miközben pl. a 1864. május 14-én kiadott rendeletet tovább szigorította az állam felügyeleti jogkörét.

Az emancipációs törvény (1867. évi XVII. tc.) és a kongresszusi szabályzatok⁴⁶ 1869-ben történő hatályba lépését követően a Szent Egyletek mellett nagy számban jelentek meg egyéb jótékonyt tevő egyesületek (pl. gyermekek ruházását, árva leányok kiházasítását, szegény leányok és asszonyok segítségét, árvák és öregek ellátását, betegek látogatását, ápolását, temetést felvállalók). A kongresszusi szabályzat 9. fejezete külön is foglalkozott a hitközségek felügyelete alá tartozó *Chevra Kadisákkal*, kötelezve őket arra, hogy 1 éven belül készítsék el és a hitközség vezetőinek ellenjegyzését követően nyújtsák be a belügyminisztériumhoz szabályzataikat.

Megfigyelhető, hogy az 1870 – 1880-as évekre egységesültek azok a főbb tartalmi csoportok, amelyek meghatározták a zsidó alapszabályok szerkezetét. Míg az egyleti szabályzatok korábban mindössze néhány pontból álltak, most mind részletesebbekké váltak (még ha nem is arányosan az egyes pontok tekintetében), és a korábbi kötetlen sorrend is megszabott lesz. A bevezető részben a hitközség/egylet hivatalos neve és székhelye szerepelt, majd céljának, feladatának körülhatárolása. A következő csoportot a tagságról szóló rész jelentette (típusai, felvétel és kizárás, jogok és kötelezettségek). Szóba kerülhetett a vagyon és a jövedelmi források, az igazgatás során tárgyalták a közgyűlés, a választmány a tisztségviselők szerepét. Az utolsó nagy egységet a felosztatás és a megszűnés esetén felmerülő feladatok jelentették. Az alapszabály az aláírásokkal (hitközségi, egyesületi elnök, jegyző) és az dátumokkal, a közgyűlés, az országos iroda kerületi jóváhagyásával zárul és kerül felterjesztésre a minisztériumi jóváhagyására.

Az 1. világháború éveire közeledve jól láthatóan mind több, az egyesületi élet visszaszorítására irányuló rendelkezés jelenik meg. Az új egyesületek alakulását pl. 1912-ben még csak korlátozták, 1914-ben viszont már megtiltották, és a régiakat is fokozott rendőri felügyelet alá helyezték.

⁴⁴ Bonyhádi Chevra Kadisa Jegyzőkönyvek. NOL Tolna Megye.

⁴⁵ BARABÁS, Magyarországi 14.

⁴⁶ Az Izraelita Egyetemes Gyűlés megalkotta az 1869. július 14-én szentesített kongresszusi szabályzatokat.

4. A bonyhádi izraelita hitközség Chevra Kadisa alapszabályai (1889)⁴⁷

Az alapszabály a fent összefoglalt folyamatban még olyan szabályzatot jelent, amely lehetőséget nyújt arra, hogy saját arcot adjon egy közösségnek. Természetesen a szabályozandó területek körülhatároltak, de lehetőség van az egyes fejezetek, szakaszok a szabályozást megkívánó mértékben és terjedelemben történő leírására. A bonyhádi *Chevra Kadisánál* szembe tűnő, hogy egy nagyon erős szokásrendszer kiforrott, stabil gyakorlatáról van szó, és az alapszabályokat megfogalmazó stílusgondosságán, nyelvi kifejező erején és írásképén is meglátszik, melyek a különösen fontos tartalmi kérdések.⁴⁸

A szabályzat 9 római számmal jelzett, jól elkülönülő részből áll: I. az egylet nevét, célját és jogállását határozza meg, II. a tagsági jogviszony tartalmát: feltételeit, típusát, a tagok jogait és kötelezettségeit, III. az egylet tevékenységi körét részletezi, IV. az egylet zsinagógái jogait, V. az ügykezelés szabályait, VI. az egylet tisztségviselőit (közégeit), VII. a könyvvezetés, zárszámadás és számvizsgálat rendjét, VIII. a tisztségviselők választásának módját, IX. az általános határozatokat (azaz a zárórendelkezőket, különös tekintettel a feloszlás vagy feloszlás jogkövetkezményeire).

Az egyes fejezetek jól elkülöníthetőek a mindössze tárgy- és jogszerű szabályleírásra és az életszerű gyakorlat, gyakorolt szabály illetve szokás differenciált bemutatására. E szempont alapján nem kívánom azonos mélységben bemutatni az egyes fejezeteket, inkább kiemelem az utóbbi, azaz az alapszabály alapján a *Chevra Kadisa* számára legfontosabb szabályozási területeket, kérdéseket.

A bonyhádi *Chevra Kadisa* tagjai számára – ahogyan ezt majd a IX. fejezet is megerősíti – az egyik legfontosabb az I. részben az egylet neve, célja és jogállása megfogalmazása során a jogfolytonosság deklarálása: „1.§. A már 1753. évben a bonyhádi izr. hitközség kebelében fenállott betegek ápolásával és halottak temetkezésére foglalkozó egylet rendeltetését és szervezetét az itt jelzett jótékony és kegyes czełokra nézve ezentúl is megtartja amennyiben azok jelen alapszabályok által módosítást nem szenvednek. Röviden ezen egylet a 'bonyhádi izr. hitközség Chevra Kadisája' címet vezeti, mihez képest pecsétje is ezen feliratot viseli. A Chevra Kadisa minden határozataiban és intézkedéseiben önálló testület, mindamelllett a hitközségi szabályzat 36. §a d) pontja értelmében a felügyeleti jog a hitközségi (szabályzó) előjáróságot, a felügyeleti jog pedig a magas kir. kormányt illeti.”

A tagságról rendelkező II. fejezetben a differenciált, élő gyakorlat jelenik meg: Az egylet tagjai csak férfiak lehetnek: rendes vagy tiszteleti tagok. Rendes tag lehet: egyrészt a korábbi egyleti tagok és azok kiskorú, de már felavatott fiai, másrészt a hitközség bonyhádi és völgyeségi járási „erkölcsileg feddhetetlen jellemű izraelita” tagjai, továbbá olyan zsidó vallású férfiak, akik nem tagjai a hitközségnek. A szabályzat külön rendelkezik a tagfelvétel folyamatáról és annak költségeiről: a felavatási díjról (1 frt) és a felvételi díjról (12 frt). Tiszteleti tag olyan köztiszteletben álló személy, akinek nincs tagdíjfizetési kötelezettsége. A tagdíjfizetés rendkívül differenciált: a megállapított alaptagdíj kortól, családi állapottól és vagyontól függően változhat.

A tagokat megillető jogok (választás és választhatóság joga) szintén jól elkülönülnek, mint ahogyan az egyéni és a családdal egyetemlegesen gyakorolható jogok is. („1. súlyos megbetegedésük esetén

⁴⁷ 1889 A Bonyhádi Izr. Hitközség Chevra Kadisa alapszabályai MS [22] p. Dátum: 1888. febr. 15 BM jóváhagyás: 1889. ápr. 26 MOL

⁴⁸ Olyan választékos stílusban és jó helyesírással íródott a kézírással készült szabályzat, hogy egyedül a következetesen hiányzó hosszú magánhangzókat és néhány helyesírási következetlenséget javítottunk a részleges forrásközlés során.

kivánatra betegőrzők rendeltetnek melléjük, 2. elhalálkozásuk esetén földi maradványaik a sírkertnek a Chevra Kadisa tagok részére kijelölt helyén tétetnek örök nyugalomra; jogukban áll éltükben még, úgy saját, mint pedig családtagjaik részére sírhelyeket kijelöltetni és megvásárolni, ezeket alapszabályilag nevükre bevezetetten, anélkül hogy ezek másra való átruhátása jogukban állana, 3. lelki üdvökért teendő alapítványok esetén nem tagok előtt kedvezményekben részesültenek.”)

Ugyancsak e fejezetben határozzák meg a tagkizárás szabályait: „a.) örökre: 1. mindazok, kik aljas bűntény miatt elítéltek, 2. kik a közérkölciség fogalmaival megütkező keresetet üznek, 3. kik évi illetményeikkel öt évnél tovább hátralékban maradnak, anélkül, hogy azokat személyes szolgálatok által leróni akarnák, 4. helyben és a járásban lakó izraeliták, kik az izr. hitközség köteleiből kiválnak; b.) ideiglenesen: 1. kik az egyesület egyik vagy másik elöljáróját működésében, vagy magát az egyesületet gyalázzák, 2. kik a Chevra Kadisa érdekeit és irányátat izgatásukkal szeszélyeztetik.”

A III. fejezetben a Chevra Kadisa hagyományos feladatai összegződnek, mint fogalmaznak „vallás és hagyomány szerint”. S valóban ez az egyesület évezredek során végzett tevékenysége: „1.) szegények segítése, 2.) betegek ápolása, 3.) súlyos betegek részére betegőrizetről való gondoskodás, 4.) haldoklók és halottaknál a szokásos imák és kegyeletos szolgálatok végzése, 5.) a sírkert felügyelete, annak jó karban tartása és a szükségessé váló munkálatok megtétele iránti intézkedés, 6.) jótékony célú, az elhunytak lelki üdvéért hagyományozott alapítványok kezelése.”

Az általános felsorolásokon belül következik a helyenként eltérő helyi gyakorlat (pl. a szegények segítése során Bonyhádon orvosi rendelvényre gyógyszerrel ellátás, betegőrizetnél betűsoros beosztás, a zsinagóga udvarán való temetési szertartás, a gyászoló kívánságának figyelembe vétele a temetési szertartás során, a sírkert osztályainak pontos meghatározása /egyleti tagok – nemtagok-30 napnál idősebb-30 napon aluli vagy halva született gyermek részére/), ösztönzés, motiváció (az adományozók név szerinti felsorolása).

Az egyik legárnyaltabb és legéletszerűbb szabályrész a sírhelyért fizetendő összeg rendkívül rugalmas, már-már személyre szabott meghatározása, amelyet érdemes szó szerint közölni.

„22. §. Az elöljárók tartoznak mindegyik halálesetben a sírhelyet, még azon esetben is ha arra a tulajdonjog már előbb megszerzettetett volna is, személyesen kijelölni. A kijelölésnél a hagyományos rend követendő, a mennyiben kinek-kinek érdeme és életbeni állásához képes sírhelye kijelöltetik.

23. §. Az 1. osztályban rendszeresen csak is egyleti tagok, azok házastársai és 13 évnél idősebb gyermekei temettetnek el. – A sírhely ára 6 frt. – Életkorban már szerzett sírhelyért 12 frt jár, melynek fele része az alaprajzban való bevezetése előtt, másik fele pedig temetés előtt befizetendő. választott sírhelyért tagok részéről 12 frt jár.

24. §. A 2. osztályban nem tagbeliek és ezek házastársai, úgy 13 évnél idősebb gyermekei temettetnek el. A sírhelyért 12 frt, választás esetén ennek kétszerese fizetendő.

25. §. A 3. osztályban 30 napnál idősebb és 13 éven aluli gyermekek temettetnek el. Egy éven aluli gyermekek után, ha gyászkiéséret nem kívántatik a sírhelyért 1 frt – idősebbek után, kik feltétlenül gyászkiéséretben részesültenek, 2 frt fizetendő. – Nemtagbeliek gyermekei után a díjak duplán véttenek.

26. §. A 4. osztályban 30 napon aluli, vagy halva született gyermekek temettetnek el, a sírhely díja 1 frt, - nemtagbeliek gyermekei után 2 frt.

27. §. Hegyben vagy a járásban lakott nemtagbeliek, ki aza anyahitközség tagjai voltak, az 1. osztályban /Chevra helyen/ csak azon esetben temettetnek el, ha a kijelölt sírhelyért legkevesé 24 frt fizetetik. E területen való választás esetén a sírhely árát az elöljáróság belátása szerint állapíthatja meg.

28. §. *Nem tagbeliek, ha az anyahitközséghez tartoztak és atyjuk az egyletnek tagja volt, a Chevra helyen leendő eltakarításuk esetén kedvezményben részesíttetnek, am ennyiben a kijelölt sírhelyért 12 frtot, választott sírhelyért 24 frtot fizetnek.*
29. §. *Helyben vagy a járásban lakott izraeliták, kik az anyahitközség tagjai nem valának, idegenek egyáltalán, ha eltakarításuk a Chevra Kadisa temetőjében kívántatnék, az egyleti választmány által esetről esetre kiszabandó díj lefizetése mellett temettetnek el.*
30. §. *A Chevra Kadisa előljáróságának jogában áll, bizonyos esetekben a választott sírhelyeket megtagadni.*
31. §. *Szegények, ha nem is az egyletnek tagjai, ha földmenő ágbeli tehetősebb rokonai nincsenek, díjmentesen temettetnek el.*
32. §. *Síremlékek felállítására nézve kívántatik, hogy feliratuk előzetesen a rabbi vagy más az egylet részéről ennel megbízottatott egyéniség által megbíráltassék és jóváhagyassék. A síremlék előrészen lévő fölírat héber írás és nyelvben legyen fogalmazva; hátsórésze az országos nyelvek bármelyikében fogalmazott fölíratot viselhet.*
33. §. *Sírkövek föllállításáért következő díjak előre lefizetendők: egyleti tagok, házastársaik vagy 13 évnél idősebb volt gyermekeik után 2 frt, 13 éven aluli gyermekeik után 1 frt, nem tagbeliek ezen díjak kétszeresét fizetik: síremlékekre nézve, ha azok a szokottnál nagyobb tért elfoglalnak, a díj esetről esetre az előljáróság által állapíttatik meg.*
34. §. *A sírhelyek befásítása vagy beültetése vagy koszorúknak sir vagy sírköveken letevése, nem különben egyes sírok bekerítése meg nem engedtetik. Csak is házaspárok egymás melletti sirjai, ugy családi sírhelyek is bekeríthetők, ha minden egyes sir után 2 frt fizettetik.”*

A szabályzat pontosan meghatározza a hagyatékok és alapítványok körét, a fizetendő összeget és a nyújtandó szolgáltatásokat is.

A IV. fejezetben is a jogfolytonosságot erősíti meg a szabályzat, amennyiben a *Chevra Kadisa* zsinagógái jogai esetében mint köztudományú tény deklarálja, hogy „*a miket az ős időtől fogva bírt, ez után is megmarad.*” Az V. fejezet az egylet ügykezelésének szokott és elvárt formáit erősíti meg – a napi gyakorlatot írásban is.

A VI. fejezet az egylet testületeiről (közgyűlés, választmányi gyűlés, előljáróság, bíráló bizottság) és tisztviselőiről rendelkezik. A közgyűlés éves (Adar havi) üléséről szól – a szabályzat egy későbbi részében a megemlékezéseket és a lakomákat részletezi –, annak feladat- és hatásköréről és a döntéshozatalról. A választmányi ülés feladat- és hatásköréről (benne a lakomáról), a döntéshozás folyamatáról. Az előljáróság és az előljárók (elnök, első előljáró, második előljáró, pénztárnok) feladatairól és a bíráló bizottságról. A bíráló bizottság feladata, hogy a beérkező kölcsönigényléseket a biztonságos megtérülés szempontjából elbírálja. A VII. fejezetben a könyvvezetés, zárszámadás és számvizsgálat részletes bemutatása történik, amelyben a Chevra-könyvek is szerepelnek. A VIII. fejezet az egylet közegeinek (testületeinek és tisztségviselőinek) választásáról rendelkezik – rendkívül körültekintően.

A záró IX. fejezet ismét nagyon izgalmas, mert a jól kipróbált és letisztult hagyományos szokásrend a modernnel szabályozási gyakorlattal találkozik a már az általánosítás és az absztrakció felé mutató formai keretben. Így jelenik meg a választás utáni lakoma szabályozási kérdése, továbbá a feloszlás/feloszlatás szinte abszurdnak tűnő esetére vonatkozóan az egylet vagyonáról rendelkezés.

„76. §. Minden másodík évben tisztújítás után az abban választott és meg nem választattásuk által vizsgálépett előljárosági tagok, úgy a számvizsgáló bizottság részére egyleti költségen díszebéd adatik, melyen a hitközségi rabbi és elnök, a zsinagógái hivatalnokok, valamint az egyesületi tagok közül egyik aggstányos, nem különben az utóbbi két évben felvett egyleti tagok hivatalosak. – Egyéb éveken pedig az előljároság csak saját és a számvizsgálók részére egyszerű lakomát adhat.

77. §. Az országos törvények értelmének megfelelőleg az egylet netaláni felozslatása esetén annak vagyonát illetőleg kimondatik: Miután a Chevra Kadisa mint vallásos és jótékony célú intézmény, mely valamennyi izr. hitközségben, azok fennállása óta létezik, az izr. vallásban gyökerező voltánál fogva, annak felozslása fel nem tehető, a felozslás netaláni mégis bekövetkezhető esetén a Chevra Kadisa által kezelt egyleti és alapítványi vagyon a bonyhádi izr. hitközségre száll, de oly kikötéssel, hogy azon vagyon a hitközség egyéb vagyonától elkülönítve kezeltessék, eredeti céljától soha el nem távolítható és csak is az egylet működésével teljesen azonos célokra fordítható.”

5. A Chevra Kadisák, mint a modern szociális gondoskodás egyleti, társulati előképei

A Chevra Kadisáknak a magyarországi zsidó hitközségek életében kitüntetett szerepe volt. A Mária Terézia által kivetett türelmi adót ugyanis nem személyenként, hanem hitközségenként kellett a kincstárnak befizetni. Ennek felosztása és beszedése a Chevra Kadisák feladata volt. A hitközségek az általuk fenntartott Szent Egyletek bevételeiből teljesítették az adófizetési kötelezettséget, és csak azok számára tették lehetővé a vallási rituálé szerinti halott búcsúztatást és temetést, illetve az egylet által fenntartott temetőben a sírhely kiválasztását, aki megfizette a tagsági díjat és az igénybe vett szolgáltatások összegét.

A Chevra Kadisáknak, mint a zsidó hitközségekben a betegekről, szegényekről és a halottokról gondoskodás legkorábbi, meghatározó színtereinek a működését a 16. századtól elsősorban a vallási szabályok alakították, formálták, majd a 19-20. századi modernizáció folyamatában a kialakuló polgári társadalom meghatározó jogintézményeinek (egyletek, társulatok) szabályozási előképeivé váltak.

Felhasznált irodalom

- BARABÁS Györgyi: Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok alapszabályai 1705 – 2005. Magyar zsidó levéltári repertórium II. In: KOMOROCZY Géza (szerk.): Hungaria Judaica 20. Budapest 2007
- BLAU, Leslie: Bonyhad. A Destroyed Community. New York 1994 (magyarul: BLAU, Leslie: Bonyhád – Egy elpusztított zsidó közösség. Budapest 2008)
- BÜCHLER Sándor: A bonyhádi hitközség múltjából. Magyar Zsidó Szemle 1895/XII. 414–418.
- EGYED Anatal: Bonyhád Mező-várasnak rövid leírása. In: Bonyhád a 18-20. században. Szekszárd 1975, 7–12. (Eredeti közlés: EGYED Anatal: Tudományos Gyűjtemény, 1823)
- EISNER János: A bonyhádi zsidók története. Tel Aviv 1965
- KACZIÁN János: Egyesületek Tolna megyében a kezdetektől 1950-ig. Kataszter és kutatási segédlet. Szekszárd 1996
- KNÁBEL, Wilhelm: Geschichte Bonyhads (Bonnhard) vor der Urzeit bis 1945. München 1972
- NAGY Janka Teodóra: Néprajzi adatok a bonyhádi zsidóság történetéhez. Dunatáj 1995. XVIII/1. 57–61.

- NAGY Janka Teodóra: Kulturális diverzitás és/vagy közösségi integritás? Nemzetiségek, népcsoportok és jogi kultúrák egymás mellett élése Bonyhádon (18. század vége – 20. század közepe). DÍKÉ: A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport folyóirata 2017/1. 51–65.
- PUTIK, Alexandr – KOSAKOVA, Eva – CABANOVA, Dana: Jewish customs and traditions. Festivals, the synagogue and the course of life. The Jewish Museum in Prague. Prague 2009
- SCHWEITZER József – SZILÁGYI Mihály: A Tolna megyei zsidók története 1867-ig (A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái 11.). Budapest 1982
- SCHWEITZER József – SZILÁGYI Mihály: A Tolna megyei zsidók története 1868-tól 1944-ig. In: DOBOS Gyula (szerk.): Tolna Megyei Levéltári Füzetek 2. / Tanulmányok. Szekszárd 1982, 62–64.
- SOLYMÁR Imre: A bonyhádi zsidóság gazdasági jelentősége századunk első felében. Dunatáj 1995. XVIII/1. 61–68.
- SZABÓ László: A bonyhádi ózsinagóga rövid története. Dunatáj 1995. XVIII/1. 46–50.
- SZILÁGYI Mihály: Mozaikok a tolnai zsidó egyesületek életéből. In: Hetven év Emlékkönyv dr. Schweitzer József születésnapjára. Budapest 1992, 154–160.
- SZILÁGYI Mihály: Zsidóközösségek kialakulása Tolnában a XVIII. században. In: Zsidósors Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig. Kaposvár 1994, 47–55.
- SZILÁGYI Mihály: A bonyhádi zsidóság egyesületi élete. Dunatáj 1995. XVIII/1. 51–56.
- ÚJVÁRI Péter (szerk.): Magyar Zsidó Lexikon, Budapest 1929
- VÖRÖS László: Bonyhád. A Magy. Kir. Erzsébet tudományegyetem Magyar Szociográfiai Intézete. Községi Adattár 6. Magyar Szociográfiai Intézet Pécs, Pécs 1942